

Ю. Д. Радіонов,

к. е. н., начальник відділу адаптації та імплементації міжнародних стандартів, моніторингу і аналізу у сфері державного фінансового контролю, Рахункова палата України

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНИХ БЛАГ В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ ДЕРЖАВИ

Yu. Radionov,

Cand. of Econ. Sci., Head of the Department of Adaptation and Implementation of International Standards, Monitoring and Analysis in the Sphere of State's Financial Control, The Accounting Chamber of Ukraine

THE THEORETICAL BASIS OF PUBLIC GOODS IN THE ECONOMIC SYSTEM OF THE STATE

У статті проведено аналіз теорії суспільних благ. Розкрито теоретичні передумови виконання державою функцій щодо виробництва і надання населенню суспільних благ. Ступінь задоволення окремого індивіда в благах залежить від рівня розвитку виробничої і невиробничої сфери економіки країни.

Бюджетна політика має бути соціально-орієнтованою, а розподіл ресурсів має здійснюватись за справедливим принципом. Адже кожен індивід має право на користування суспільними благами в будь-якому населеному пункті країни.

The article analyzes the theory of public goods. The theoretical premise of a government function on the production and provision of public goods. The degree of satisfaction for the good of the individual depends on the level of production and non-production sectors of the economy.

Budget policy should be socially oriented and resource allocation should be made for the equitable principle. After all, every individual has the right to use public goods in any locality of the country.

Ключові слова: держава, суспільні блага, бюджет, суспільство, бюджетна політика.

Key words: state, public goods, budget, society, budget policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з ключових функцій держави в сучасній економіці є продукування нею суспільних благ. Ці блага, статус яких залежить від споживача (індивідуальні, колективні і так далі), реалізуються на основі конституційних прав і свобод, як безпосередня угода між громадянами стосовно забезпечення їхніх суспільних потреб у певному наборі товарів та послуг.

Держава як інститут політичної організації суспільства повинна сприяти спільній діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин і підвищувати рівень економічного добробуту країни двома шляхами. По-перше, забезпечувати захист життя людей, їхньої свободи і власності, якщо остання набута ними законним шляхом без вчинення насильства, шахрайства або крадіжки. І, по-друге, забезпечувати певні суспільні блага, які мають специфічні властивості, внаслідок чого люди не можуть отримати їх за допомогою обміну на ринку [1, с. 64].

Затверджуючи щорічно бюджет на відповідний рік, держава закладає макропоказники і формує бюджетну політику, в тому числі щодо виробництва і надання суспільних благ, адже, як зазначають Річард і Пеггі Масгрейв: "Теория общественных благ является логическим обоснованием распределительной функции бюджетной политики" [2, с. 61].

Навіть якщо брати до уваги державне регулювання економікою то, воно теж є суспільним товаром, оскільки споживачами є усі члени суспільства. Лише тоді, коли держава з її механізмом втручання і регулювання економіки принесе відповідні плоди у вигляді ефективності розвитку економіки і дотримується соціально справедливості цей товар перетворюється у суспільне благо. Враховуючи нинішній стан економіки України і її подальше реформування, така проблематика є надзвичайно актуальною.

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз досліджень у сфері виробництва і надання суспільних благ свідчить, що це питання було і залишається

в сфері інтересів багатьох відомих вчених, адже суспільні блага стосуються кожного громадянина в будь-якій країні.

Річард Масгрейв і Пеггі Масгрейв вважають, що: "Общественные (или публичные) блага — это такие блага, польза которых доступна всем без конкуренции, так как участие А в потреблении никак не уменьшает В" [2, с. 79].

Згідно з визначенням американських вчених, Фішера С., Дорнбуша Р., Шмалензі Р.: "Общественное благо — это такое благо, которое даже в случае, если оно потреблено одним человеком, остается доступным для потребления другими" [3, с. 388]. На думку вчених, класичними прикладами суспільних благ є національна оборона і чисте повітря. Радіопрограми і краса національних парків — це також приклади суспільних благ.

Пол Самуельсон і Вільям Нордхаус стверджують, що: "Общественные блага — это блага, затраты на получение услуги от которых еще одному человеку равны 0, и которыми людям невозможно запретить пользоваться" [4, с. 76]. Найкращим прикладом суспільних благ є система національної оборони. На думку вчених, коли країна захищає свободу і спосіб життя, вона те ж саме робить і для свого населення, незважаючи на те, хоче хтось це, чи ні. Зазвичай приватне виробництво суспільних благ недостатнє, тому уряд приймає заходи для збільшення їх виробництва. Купуючи суспільні блага у вигляді системи національної оборони або маяків, держава поводить себе так, як будь-який інший суб'єкт господарювання, що використовує гроші: "Перераспределение достаточное количество "денежных голосов" в нужном направлении, государство заставляет "идти" туда же и ресурсы. Как только "денежные голоса" перераспределены, вступает рыночный механизм и направляет ресурсы к фирмам для того, чтобы можно было получить маяки и танки" [4, с. 76].

В економічному енциклопедичному словнику за редакцією С.В. Мочерного зазначається, що "суспільні блага і послуги" — сукупність матеріальних і нематеріаль-

них благ, які надаються населенню державою у прямій і опосередкованій формах на здебільшого еквівалентній основі (шляхом вилучення податків) [5, с. 398].

Згідно з визначенням російських вчених Грінберга Р. і Рубінштейна О.: "Общественное благо — благо, которое в одинаковом количестве входит в две или более индивидуальные функции полезности; потребление которого может быть только совместным и равным" [6, с. 449].

Серед вчених, які досліджували суспільні блага і послуги, відомі праці: С.Л. Брю, М. Бурди, Ч. Віплоша, Р. Грінберга, Р. Дорнбуша, К.Р. Макконнелла, Р. Масгрейва, П. Масгрейв, В. Нордхауса, О. Рубінштейна, П. Самуельсона, Р. Шмалензі та інших. Для України питання виробництва і надання населенню суспільних благ є надзвичайно важливим і актуальним, оскільки цей чинник впливає на формування комфортних умов для проживання та рівень благополуччя громадян.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є поглиблений аналіз і переосмислення положень теорії суспільних благ з позиції сучасного економічного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У західній економічній літературі до суспільних благ і послуг відносять: охорону громадського порядку, законодавство, утримання громадських садів і парків, розвиток освіти, забезпечення національної безпеки, міжнародні відносини та інше. Суспільні блага і послуги є можливими завдяки зусиллям держави, адже без неї, ці блага не вироблялися б або були досить обмеженими. На думку М. Бурди та Ч. Віплоша, як і для більшості вчених, ці блага мають зовнішній ефект, є колективними і їх виробництво не передбачено для індивідуального привласнення і споживання, а лише колективного.

Макконнелл К.Р. і Брю С.Л. вважають, що: "Основные услуги, обеспечиваемые правительством, включают применение полицейских сил для поддержания общественного порядка, введение стандартов измерения веса и качества продуктов, создание денежной системы, облегчающей обмен товаров и услуг" [7, с. 95]. За логікою науковців, суспільні блага є неподільні і не під силу індивідуальним покупцям. З їх появою не можуть бути обмежені інші користувачі, тобто на них не поширюється принцип виключення. Суспільними благами користуються усі члени суспільства і до них відносяться: пожежна охорона, бібліотеки, музеї, профілактичне медичне обслуговування (діагностика), робота поліції тощо. Проте така класифікація, на думку деяких вчених, є аморфною і поверхневою. Оскільки, західні вчені ототожнюють поняття "державний" і "суспільний", тому будь-яка держава, наприклад надміру бюрократична та поліцейська, нібито надає певні суспільні блага, хоча вони не зовсім відповідають потребам суспільства. З цього приводу Атаманчук Г.В., зазначає: "Любой диктатор потому и диктатор, что есть на кого опираться" [8, с. 70]. До того ж, немає чіткого розмежування, тобто класифікації благ на: економічні, політичні, соціальні, юридичні тощо. Причини надання таких благ державою не враховують надбудовчих і базисних функцій держави і позбавлені комплексності, політекономічної спрямованості.

На думку опонентів цих поглядів, віднести їх до суспільних можна лише за формою вияву. Вони мають нерівномірний і несправедливий характер розподілу в сучасній державі. Основним джерелом їх виробництва і надання є податки, які платять громадяни. Якщо податки зростають, держава має можливість надання більш якісних благ. У такому разі це вказує не про суспільну, а про класову природу таких благ.

Держава, посилюючи експлуатацію найманої праці сприяє нагромадженню капіталу, а це означає, що вона служить кланово-номенклатурній еліті і послуги, які вона надає не є суспільними благами. Суспільними вони стануть лише тоді коли служитимуть інтересам суспільства і лише тим її членам, які створюють матеріальні і духовні блага в країні.

Вчені поділяють суспільні блага на різні категорії, наприклад, до економічних благ слід відносити: тунелі, мости, дороги; до соціальних — освіту, охорону здоров'я,

житлове будівництво, охорону довкілля та інше; до правових — розробку і вдосконалення законів; до політичних — утримання поліції, армії, в'язниць тощо; до ідеологічних — вплив держави на широку верству населення з її ціннісними орієнтирами; національні послуги — здійснення державою функцій оборони країни. Між цими категоріями економічних благ і послуг немає чіткої градації. Так, наприклад, оборонні функції внаслідок агресії з боку іншої країни переходять у політичну площину.

Держава як суб'єкт економічних відносин, виконуючи різноманітні економічні функції, перерозподіляє багатство народу, зокрема ресурси (фінансові, трудові, матеріальні, інформаційні) на суспільні потреби, створюючи суспільні блага.

Як стверджують деякі вчені: "Государство обеспечивает направление необходимого объема ресурсов в производство общественных благ и доступ к ним для всех членов общества. Тем самым, чем выше степень "общественности" блага, тем выше роль государства в его производстве и распределении, вплоть до полного сосредоточения его в руках государства" [9, с. 28].

На думку Річарда і Пеггі Масгрейв: "Конкурентный рынок может обеспечить эффективное использование ресурсов при производстве частных благ, но он бессильен в случае общественных благ" [2, с. 79]. У випадку приватних благ А і В сплячуть одну й ту ж ціну, але отримують різну кількість товару, в той же час, як у випадку з суспільними благами вони купують однакову кількість товару, але платять різну ціну через податки.

Основною причиною надання економічних і соціальних послуг є: неспроможність забезпечити розвиток сучасних продуктивних сил (приватної або капіталістичної власності). До того ж, ринкова економіка не спроможна самостійно вирішити низку проблем у сфері забезпечення населення суспільними благами і послугами.

В економічній думці країн Західної Європи замість суспільних благ існує таке поняття, як "суспільні товари" (public goods). Ця категорія товарів не передбачає ринку, оскільки товари мають надаватись споживачам у відповідній кількості незалежно від попиту і пропозиції, що існує на ринку.

На думку російських вчених Р. Грінберга та О. Рубінштейна, існує дві властивості суспільних благ: "...если они доступны кому-нибудь, то они должны быть доступны всем — свойство неисключаемости (nonexcludability) в потреблении. Их потребление кем-то одним не должно препятствовать потреблению других — свойство несоперничества (nonrivalness). Собственно, эти критериальные свойства и выделяют общественные блага из мира товара и услуг" [6, с. 112].

Суспільні товари мають суспільну цінність для всього суспільства, оскільки кожен член громади (суспільства) має право ними користуватись. Суспільні товари можуть бути представлені у вигляді інфраструктурних об'єктів (дороги, мости, школи, дитсадки), фундаментальних наукових досліджень, освіти, охорони здоров'я. Таким чином, суспільними товарами користуються, як юридичні так і фізичні особи.

Наприклад, держава, як суб'єкт господарювання є підприємцем і має певну власність, яку також використовують в інтересах приватного бізнесу і всього суспільства.

Суспільні блага у вигляді об'єктів соціальної інфраструктури, створюють комфортні умови для життя і праці громадян, а це в свою чергу, впливає на ефективність виробництва, забезпечує розвиток національної економіки, що є пріоритетом держави.

Деякі "суспільні товари" носять проміжний характер. Наприклад, освіта, оскільки на ринку освітніх послуг функціонують не лише державні, а й приватні школи, ліцеї і навіть університети. Подібна ситуація існує в сфері охорони здоров'я.

Серед споживачів суспільних благ є цілі сектори, які не мають прямого відношення до національної економіки, але держава забезпечує їх суспільними благами, передусім це стосується питань: охорони суспільного порядку, навколишнього середовища, оборони країни тощо. Причиною цього є те, що ці сектори забезпечують порядок, стабільність і комфортні умови для суспільного розвитку.

Ринок не може ефективно вирішувати проблеми, наприклад дефіциту енергоресурсів (нафти, електроенергії,

газу), тому є необхідність в державному втручанні та регулюванні даного питання для забезпечення громадян необхідними послугами, що мають характер суспільних благ.

Більшість сучасних країн мають складні регіональні проблеми, які здебільшого виникають внаслідок історичних, демографічних, етнічних та інших факторів. Їх практичне вирішення потребує безпосереднього втручання держави. Отже, має бути розроблена на державному рівні і впроваджена відповідна регіональна політика аби кожен громадянин, незалежно від місця проживання зміг скористатися суспільними благами в межах визначених державою стандартів споживання.

Сучасні тенденції в регіональному зрізі, свідчать про деяку еволюцію суспільних відносин і передачу державою функцій на регіональний та місцевий рівень. Тобто розмежовуються функції державного управління, фінансування та регулювання економічними процесами.

Розподіл функцій повинен відповідати принципу максимальної ефективності. У зв'язку з цим для кожного рівня управління необхідне чітке визначення цілей і завдань з позиції найбільшого ефекту від їх реалізації. Більшість дослідників вважають найоптимальнішими для передачі на місцевий рівень влади соціальної, стимулюючої і розподільної функцій. Суттєвим моментом у перерозподілі ресурсів є не лише розмежування виробництва суспільних благ, а й спосіб його фінансування відповідно до повноважень того чи іншого органу державного управління [1, с. 57].

Сучасні інститути децентралізованого управління, як свідчить міжнародний досвід, забезпечують краще виконання функцій держави і ефективніше надання суспільних благ та послуг [10, с. 7].

У сучасній економічній теорії поняття суспільних благ пояснюється, як все те, що задовольняє потреби окремих індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому. Визначення критеріїв блага є досить різноманітні і класифікуються за такими принципами:

- створені людиною або природою;
- єдині або змішані з іншими благами у споживанні;
- основні або другорядні.

Через обмеженість доступу до ресурсів вони поділяються на економічні та неекономічні. Виходячи з принципів вираження, блага можуть бути матеріальні і нематеріальні, предметами першої необхідності або розкоші. У взаємодії з іншими благами, вони можуть бути взаємозамінні або взаємодоповнюючі.

Одним із різновидів благ є послуги, які становлять окрему сферу економічної діяльності. Вони хоч не мають речової форми, проте є важливим елементом задоволення потреб людей. Цей вид благ у сучасній економіці швидко розвивається і має тенденцію до формування окремого виду економічної діяльності, який так і називається — "сфера послуг". У розвинених країнах у цій сфері зайнята значна частина трудового потенціалу країни.

При натуральному господарстві блага йшли на задоволення власних потреб. При товарному господарстві, коли відбувся суспільний поділ праці, люди почали обмінюватися благами. До того ж, вони виробляли їх окремо на продаж або ж реалізовували надлишок товарів з власних запасів. Таким чином, виникло поняття "товар" як специфічний різновид економічних благ. В економічній літературі термін "товар" трактується як призначений на продаж продукт праці.

Необхідність задоволення суспільними благами виникає через потребу людини мати певні товари або послуги, які мають вплив на її життєдіяльність і розвиток.

Ступінь задоволення окремого індивіда в благах залежить від рівня розвитку виробничої та невиробничої сфери. Якщо у виробничій сфері створюються матеріальні блага, то у невиробничій — створюються послуги та інші духовні цінності. Відмінність між товаром і послугою заключається в тому, що товар спочатку виробляється на виробничих потужностях, а потім ним як готовим продуктом користується споживач. Що стосується послуг, то їх використання здійснюється в процесі виробництва. Скажімо так, виклик лікаря, ремонт мотоцикла, робота перекладача чи будь-якого педагогічного працівника або юридична чи комерційна консультація це послуга, якою

користується споживач безпосередньо і вона має ті ж самі властивості, що й будь-який інший товар.

Згідно з законом піднесення потреб, бажання людини мати певні блага зростають постійно як кількісно, так і якісно. Тут мають на увазі не лише індивідуальні, а також потреби соціальних груп, окремих організацій і суспільства в цілому. Необхідність задовольняти індивідів та соціальних груп споживачів спонукає до пошуків економічних процесів, зокрема щодо виробництва і нарощування обсягів продукції. Проведення маркетингових досліджень з вивчення смаків індивідів, соціальних груп сприяє розширенню асортименту товарів, послуг і створення нових або удосконалених зразків продукції.

Веблен Т. стверджував, що: "Благосостояние народа тесно связано с ведением бизнеса, поскольку руководство промышленностью преследует цели, имеющие к нему прямое отношение, а также потому, что во всех современных обществах укоренилась традиция оценивать средства к существованию и жизненно важные удобства в денежных единицах" [11, с. 196].

Рівень споживання благ залежить від життєвого рівня або величини доходів сім'ї, окремого індивіда і вимірюється за допомогою таких показників, як: рівень та структура споживання на одного члена сім'ї. В економічній науці людські потреби, зазвичай, класифікуються на три види: матеріальні, соціальні, духовні.

Найбільш поширеною класифікацією потреб людини є теорія запропонована американським психологом російського походження А. Маслоу. Вчений показав їх значущість для людини, залежно від першочергових до більш вищих (духовних) потреб. Згідно з його теорією, поки людина не вгамує потреби нижчого рівня (фізіологічні), вона не має потребу задовольняти більш високі потреби (духовні). Зокрема першочерговими є фізіологічні потреби людини, які включають в себе: спрагу, голод, статевий потяг і таке інше. На другий план виступають потреби в безпеці, тобто необхідність мати захист від болю, страху. Далі йдуть потреби в соціальних зв'язках, що передбачає входження до спільноти. Після цих потреб виникає інша — в повазі, що означає компетентність, визнання, авторитет. Найвищою людською потребою, за А. Маслоу, є потреба в самоактуалізації, тобто реалізації здібностей та розвиток особистості.

Розуміння суті потреб лежить в бажанні індивіда або соціальних груп придбати і використовувати блага, які приносять їм задоволення і користь. Майже всі види потреб залежать від виробництва і людської діяльності. Потреби впливають на виробництво і стимулюють розвиток тих видів економічної діяльності, які відповідають бажанням споживачів.

Особисті і виробничі потреби, опосередковані відносинами виробництва формують економічні потреби. В ринковій економіці, економічні потреби опосередковуються грошовими відносинами і приймають форму попиту. За структурою економічні потреби поділяються на особисті і виробничі. Виробничі включають в себе матеріальні потреби, послуги, приватних фірм, домогосподарств та державних установ. Особисті (індивідуальні) потреби включають в себе предмети споживання та послуги. В свою чергу, предмети споживання поділяються на предмети розкоші і за періодом користування, тобто тривалого і не довготривалого або короткотермінового використання.

За характером споживання до потреб людини входять як матеріальні, так і соціальні потреби, наприклад, необхідність отримати вчасно медичну допомогу, мати гарну освіту та престижну високооплачувану роботу.

Суспільні потреби формують основу суспільних благ, які необхідні для його життєдіяльності. Проте не всі блага суспільства реалізуються через ринковий механізм. Значну частину функцій щодо забезпечення суспільства благами перебирає на себе держава, наприклад, у системі охорони здоров'я тощо.

Економічні потреби є результатом протиріч суспільного виробництва, невідповідності існуючим продуктивним силам. Розв'язання протиріч веде до росту продуктивних сил і задоволення всезростаючих потреб людей. Враховуючи те, що потреби ніколи не бувають задоволені, вчені-економісти вважають, що людські потреби безмежні і їх неможливо задовольнити в повному обсязі. Навпаки,

з часом одні потреби в благах змінюються на інші. В цій ситуації, економічна діяльність людини зводиться до задоволення різноманітних потреб людей, використовуючи наявні, природні та інші ресурси. Під ресурсами, слід розуміти не лише природні багатства, капітал, а також працю і здібності людей, які використовуються у виробничому процесі. В разі якщо ресурсів недостатньо або вони обмежені, задовольнити потреби досить складно.

Часто блага (goods) виступають як засіб задоволення людських потреб і за своїм походженням можуть бути даровані природою, як от: газ, нафта, земля, ліси, вода тощо, так і проявом економічної діяльності: бензин, верстати, обладнання, мости, тунелі, дороги тощо. Таким чином, у першому випадку ми отримуємо блага від планети Земля, в іншому — використовуємо працю людини для створення нею товару або продукту, який би задовольнив специфічні потреби споживача.

Блага хоч і поділяються на матеріальні і нематеріальні, проте їх розрізнити дуже складно, оскільки в сучасному світі вони суттєво взаємопов'язані. Це стосується як товарів, так і послуг. Наприклад, ми не можемо обійтись без медичної допомоги чи інформації. Специфічні властивості блага поділяються на: споживчу цінність, яка задовольняє людські потреби і властивість мати вартість, яку можна обміняти на ринку на будь-які інші товари. Разом з тим, в економічній думці існує таке поняття, як "антиблага", яке пов'язано з властивістю товару мати негативний ефект або негативну користь. До товарів з цими якостями можна віднести: цигарки, алкоголь, шкідливі або неякісні продукти, наркотики тощо.

Блага можуть мати виробничий характер, наприклад, устаткування, токарні верстати, будівлі, споруди тощо, що за своєю споживчою ознакою забезпечують виробничу діяльність.

Товари і послуги, що забезпечують потреби окремих індивідумів мають ознаки особистісного (індивідуального) споживання. Вони поділяються на ті, що є життєво необхідні або їх ще називають першочергові (їжа, одяг, житло тощо) і товари, які можуть собі дозволити багаті люди, це так звані предмети розкоші (золоті прикраси, дорогі автомобілі, яхти, ексклюзивні меблі, парфуми тощо).

Блага бувають взаємозамінні (substitute goods), тобто ті, які можна замінити на інші без нанесення шкоди споживачу, наприклад, каву на чай або літак на автомобіль, поїзд чи інший вид транспорту. Між цими благами існує пряме співвідношення ціна і попит, тобто підвищення або зниження ціни одного блага призводить до збільшення або зменшення попиту на інше блага.

Комплементарні блага (complementary goods) або як їх ще називають взаємодоповнюючі (додаткові) блага на відміну від взаємозамінних доповнюють одне одного, наприклад, бензин і мотоцикл. В них існує обернене співвідношення між ціною на один і попитом на другий товар. Зростання або зниження ціни на один вид благ призводить до спаду або навпаки підвищення попиту на інший.

З розвитком цивілізації блага постійно розширюються і сьогодні вони мають досить різноманітний характер. Вони розмежовуються на види, які мають приватний і суспільний характер, а також за основними критеріями: конкурентність у споживанні та їх виключність.

Якщо приватні блага приносять користь лише тому власнику або суб'єкту господарювання, який їх придбав на ринку для власного споживання, наприклад, яблука, торт, цукерки, то інші суб'єкти не мають вигоди з цієї покупки. Такі блага є виключеними об'єктами суперництва у споживанні, тому їх прийнято називати чистими, приватними. Вони належать конкретній особі або фірмі, організації і ця приналежність не дає можливості іншим суб'єктам нею користуватися. Їх купівля не викликає зовнішніх ефектів.

Інша категорія благ — це суспільні блага, якими користуються усі члени суспільства, оскільки їх неможливо надати окремій особі. Чисто суспільні блага мають дві характерні особливості: вони потрібні всім і завжди. Це стосується таких благ, як: дороги, мости, лінії електропередач, газопроводи, інформація, оборона країни тощо. Суспільні блага неможливо надати без додаткових витрат і вони поділяються на чисті, невиключені та виключені, блага, що переважуються і обмежені блага.

Чисті суспільні блага — це неконкурентне, колективне їх споживання, тобто кожним окремо індивідом. В Україні до чистих суспільних благ, які фінансуються з державного бюджету, належать: ядерна безпека, оборона країни, дотримання правил громадського порядку, державне управління, судова влада тощо. Невиключене споживання — це неможливість заборонити членам громади користуватись благами. До них відносяться: нічне освітлення доріг, захист країни від зовнішньої агресії тощо. Виключити такі блага зі сфери споживання практично неможливо.

До суто суспільних благ, відносяться фундаментальні дослідження, державна допомога малозабезпеченим, фінансування з бюджету соціальних програм щодо боротьби з бідністю, рівнем безробіття, утримання маяків на морі тощо.

Виключними благами є неконкурентні блага, тобто ті суспільні блага, на які можна визначити ціну і обмежити доступ до їх споживання. Це стосується таких галузей, як: охорона здоров'я, освіта, адже не кожен бажаючий може отримати вищу освіту або пройти відповідне лікування у будь-якій клініці. Тим самим створено умови, коли ці суспільні блага виключені з процесу споживання, оскільки мають обмежений доступ кожного, окремого індивіда.

Прикладом суспільних благ, що переважуються можуть бути транспортні розв'язки, дороги, бібліотеки, адже, якщо їх кількість є достатньою ними можуть користуватися усі бажаючі, якщо ні, це зробити складно.

Обмеженими суспільними благами є ті блага, які не повністю відповідають суті суспільних або приватних. Скажімо, робота поліцейського надавати послуги громадянам у пошуку злочинців, тобто не суспільство в цілому, а окремий індивід або підприємець отримує приватну послугу. Водночас поліцейські органи як структуру (організацію) створює держава і їх основна функція — забезпечувати охорону громадського порядку, тобто надавати загальні суспільні блага (послуги) населенню.

Споживання суспільних благ дає певну вигоду третім особам і має зовнішній, позитивний ефект. Попит на суспільні блага суттєво відрізняється від попиту на приватні блага. Оскільки підприємець орієнтується на приватні блага, виходячи з величини ринкового попиту споживачів, який залежить від ціни на блага. В той же час у чистого суспільного блага через те, що воно не продається в роздріб, як такої, ціни не існує. Звідси випливає, що ціна не є показником визначення попиту у виробництві чистих суспільних благ. Тут більше підходить метод визначення потреби, виходячи з реальної необхідності в таких благах, їх якості і кількості і це доволі складно розрахувати.

З позиції виробництва, блага поділяються на кінцеві, ті, що передбачаються споживачу, як готова продукція та проміжні ті, які відіграють посередницьку роль у виробничому циклі. До проміжної групи благ відносяться, наприклад, метал, який передбачений для виготовлення велосипедів, мотоциклів або автомобілів.

В економічній літературі, вчені іноді вживають термін блага Гіффена (Giffen good), це ті блага, які фінансуються з бюджету і призначені на забезпечення потреб малозабезпечених верств населення. При рівних умовах, попит на ці блага змінюється прямо пропорційно ціні, оскільки ефект доходу перевищує ефект заміщення.

На думку Атаманчука Г.В.: "Государство "идет" от общества и призвано обслуживать его потребности, интересы, цели и волю" [8, с. 69].

Аткінсон Е. і Стігліц Дж. у науковій праці "Лекції з економічної теорії державного сектору" зазначають, що: "Подход государства с позиции "экономики благосостояния", таким образом, относится к тем мерам, которые должны применяться с осторожностью. Это обеспечивает полезные организационные рамки, и следовательно, мы относим методы правительственного вмешательства к тем различным причинам, по которым конкурентное равновесие может быть или недостижимым, или неэффективным, или несправедливым" [12, с. 24].

На думку Річарда і Пеггі Масгрейв: "Задача состоит в том, чтобы разработать такой механизм предоставления общественных благ, который в условиях демократии был бы эффективным, и возможным" [2, с. 61].

В економічній науці, широкого розголосу набуло вчення про блага австрійської школи. Її представник — К. Менгер класифікував блага на економічні, тобто ті в яких відчувається брак і неекономічні, ті, кількість яких перевищує потребу. Обмежені економічні блага Менгер К. класифікував на два порядки: 1) блага для безпосереднього споживання і 2) блага, які є засобами створення інших благ.

Російські вчені-економісти Грінберг Р. та Рубінштейн О. зазначають, що: "По мнению Менгера К., следует различать коллективные потребности, испытываемые членами общности, и общие потребности, испытываемые коллективом как таковым. Иначе говоря, всякая общность людей по Менгеру может иметь и преследовать свои специфические цели, отличающиеся от интересов отдельных индивидуумов, составляющих эту общность. Указанный вывод, базирующийся на предположении о том, что у целого могут быть свои особые свойства, отличные от свойств его частей, входит в известное противоречие с принципом методологического индивидуализма" [6, с. 322].

Виробництво чистих суспільних благ покривається за рахунок бюджетних витрат. Сплата податків забезпечує надходження коштів до державного та місцевих бюджетів, а зростання вартості суспільних благ призводить до зростання податкового навантаження на громадян. Деякі з членів суспільства, незадоволені таким станом речей і висловлюють свої заперечення, аргументуючи це тим, що ці блага їм не потрібні. Водночас вони отримують користь від чисто суспільних благ незалежно від того чи сплачують за споживання, чи ні. Такий стан речей, коли індивідууми користуються чистими суспільними благами не сплативши за них ні копійки називається "free rider problem" або "проблема безбилетника". Тобто люди користуються чистими суспільними благами, безкоштовно, як проїзд у транспорті за рахунок інших членів суспільства.

Як стверджує Олійник А.М.: "Чистые общественные блага, производство которых сталкивается с проблемой безбилетника, требуют использования государством принуждения для финансирования их производства. Речь идет в первую очередь о таких общественных благах, как оборона, в меньшей степени — здравоохранение и образование" [13, с. 345].

Грінберг Р.С. та Рубінштейн О.Я. вважають, що для вирішення проблеми "безбилетника" — необхідне створення альтернативних механізмів компенсації витрат виробництва суспільних товарів. По-перше, економічні і інституційні форми державного примусу. По-друге, спеціальні заходи, направлені на подолання не виключення індивідів з процесу споживання конкретного блага. По-третє, формування соціальних установок і норм поведінки, що забезпечують добровільну участь індивідів в створенні суспільних товарів і/або компенсації витрат їх виробництва [6, с. 116].

Обсяг виробництва державою суспільних благ враховується державою з врахуванням переваг населення, яке на виборах голосує за тих чи інших політиків, які пропонують рішення у виробництві чистих суспільних благ.

Як зазначають Фішер С., Дорнбуш Р., Шмалензі Р.: "На практике государство вмешивается в экономику всякий раз, когда политики видят способ улучшить жизнь своих избирателей" [3, с. 388].

Хоча іноді цей варіант є недостатньо ефективним. Адже, як ми знаємо з власного досвіду, деякі програми уряду діють в інтересах окремих груп людей, а не усього суспільства. Як результат, сподівання громадян не виправдовуються і в цьому полягає відкритий економістами закон непередбачених наслідків, який констатує факт провалу держави, як органу і інституту в забезпеченні населення суспільними благами. Виправити становище можливо лише за рахунок чесної відкритої гри в суспільстві і коли держава, в даному випадку, мається на увазі уряд, не буде піддаватись на такого роду провокації зі сторони політиків, а буде відвертим зі своїми громадянами. До того ж, варто поєднувати механізми ринкової економіки із можливостями і зусиллями державних важелів впливу.

Е. Аткинсон і Дж. Стігліц в науковій праці "Лекції з економічної теорії державного сектору" стверджують: "Тот факт, что рыночные результаты являются неэффективными или несправедливыми, не означает, что вмеша-

тельство правительства обязательно приведет к улучшению" [12, с. 24].

Як окремі індивіди, так і соціальні групи голосуючи на виборах за програми політиків обирають той чи інший режим функціонування інститутів, в тому числі соціального забезпечення, а тому політики мають нести відповідальність за стан справ, в якому перебуває суспільство і кожен її член.

Розподіл державних, матеріальних, фінансових ресурсів має відбуватись на основі ідеї справедливості і не підмінюватись моральними поняттями доброти, щедрості тощо. Кожна людина має право на одержання належної їй частки суспільних благ і вимагати її одержання у відповідний час і розмірах.

Фактичний, розподільчий принцип суспільних благ має бути заснований на спеціалізованих соціальних інститутах. В разі якщо він має неефективний механізм щодо чесного і справедливого розподілу багатств і доходів, то цей чинник вказує лише на неправильний суспільний устрій.

На думку деяких вчених: "Для обеспечения социальной стабильности благоприятные условия создаются социально-экономическим равенством членов общества. Поэтому государство особенно заинтересовано в производстве тех благ, которые способствуют большему равенству" [9, с. 28].

Починаючи з середини ХІХ ст., розподіл матеріальних благ набув нового статусу і став ключовим питанням в теорії справедливості.

Поєднання принципу і мети "розподілу" декларує мету суспільства в соціально-економічній сфері, а також фактичні шляхи їх досягнення, наприклад, усупільнення засобів виробництва, наявних природних ресурсів або посилення на механізми регулювання ринкової економіки.

В умовах обмежених ресурсів, будь-яка економіка чи то ринкового типу чи централізовано-планова або інша, не можуть задовольнити населення суспільними благами в повному обсязі. Тому завжди виникає проблема ефективного їх розподілу як на рівні держави, галузі так і окремого підприємства і якщо такий баланс досягається виробництво суспільних благ стає ефективним.

Як стверджує Луніна І.О., розподіл повноважень щодо надання суспільних благ та прийняття відповідних рішень у кінцевому підсумку є політичним рішенням, але для забезпечення ефективного функціонування бюджетної системи необхідно, щоб такий розподіл базувався на економічних критеріях [10, с. 47].

На думку П. Самуельсона і В. Нордхауса: "У каждого свое собственное представление о том, что есть благо для общества, но для экономистов особое значение имеет эффективность. Эффективность, по определению экономистов, есть состояние, при котором ресурсы общества приносят максимум удовлетворения потребителю" [4, с. 306]. Вчені визнають ефективність за Парето або аллокативну ефективність, яка виникає тоді, коли неможливо реорганізувати виробництво і споживання, щоб задоволення однієї людини зросло без зменшення задоволення іншого.

На макрорівні поняття "ефективність" розподіляється на дві складові: ефективний розподіл ресурсів та ефективність виробництва і ці терміни тісно взаємопов'язані між собою.

Виробнича складова передбачає суттєве здешевлення як матеріалів, так і затрат праці працівника аби забезпечити ефективність виробництва. До того ж, виробляти необхідно лише ті товари, які вкрай необхідні споживачу або загалом суспільству. Крім того, доцільно раціонально розподіляти наявні ресурси, а це значить, що без деяких товарів суспільство може обійтись і не всі товари, що виробляються на виробничих потужностях можуть бути вироблені.

Ціна виробленого товару визначає його корисність для суспільства, а граничні витрати на виготовлення додаткової одиниці цього товару, як втрату суспільства через розвиненої конкуренції виробляють товар, до того періоду, коли ціна і граничні витрати зрівняються, що означає для суспільства, що розподіл ресурсів здійснюється ефективно.

Еволюція у взаємовідносинах між економічною ефективністю і соціальною справедливістю повинна зумовити створення системи, у якій ці два фактори будуть рівною мірою визначальними стосовно як суто суспільного блага, так і суто приватного блага [1, с. 55].

Не дивлячись на те, що ринковий механізм є більш ефективний в порівнянні з командно-адміністративною економікою в розподілі наявних ресурсів, проте проблема розподілу може виникнути будь деінде. Причиною цьому може бути невідповідність розподілу доходів від виробництва, тому розумінню соціальної справедливості, що існує в суспільстві. Оскільки основою розподілу є використана власність і витрачена праця, тобто ці два критерії говорять про різну участь у виробництві і аналогічні можливості отримання доходів. Різні люди з різними здібностями можуть виготовити різну кількість товару і отримати за це різну платню. До того ж, не кожен має власність, а отже, і дохід від неї. Цей несправедливий, з точки зору людини, розподіл породжує нерівність у доходах і односторонній попит. Багаті люди мають більше грошей, щоб задовольнити свої потреби, не стільки фізіологічного, а й духовного характеру і вони можуть використовувати кошти на предмети розкоші. Бідні ж навпаки не мають такої можливості. Разом з тим, на задоволення попиту багатих людей, суспільство витрачає і так обмежені ресурси, а бідним не вистачає елементарних предметів споживання.

Як наслідок, ситуація в суспільстві в цілому все більше віддаляється від Парето-оптимального стану. Незрілість і неспроможність ринку, яка визначається його "проблемами" (економічна неефективність) та нерівністю (несправедливість, соціальна неефективність) за ринкового розподілу доходів, існує незалежно від ступеня розвитку товарних відносин та є основною причиною державного втручання в економіку [1, с. 55].

Аткінсон Е. і Стігліц Дж. в науковій праці "Лекції з економічної теорії державного сектору" зазначають, що: "Совершенної конкуренції в основних теоремах економічної теорії благосостояння не існує, і розподіл ресурсів, проведене ринком, вообщем не являється ефективним по Парето. Даже если экономика была бы конкурентной, она не могла бы обеспечивать эффективное по Парето распределение ресурсов" [12, с. 20].

На відкритому ринку, де існує конкуренція, виробник має окупувати витрати, в разі якщо це не відбувається, суспільство несе значні втрати. Проте конкурентний ринок має як позитивні, так і негативні сторони, наприклад, дрібні фірми стримують галузевий науково-технічний прогрес, оскільки малий бізнес немає грошей і немає відповідного стимулу до технічного вдосконалення. Адаже ефект від нововведення є, зазвичай, малим, так як і обсяг виробництва. Крім того, конкурент знає, що його "know-how" буде використано на інших фірмах і він втратить й те, що мав. До того ж, на конкурентному ринку відбувається стандартизація продукції, тим самим обмежується споживчий вибір. Звідси вирішити проблему диференціації продукції, що надається споживачеві може не ринкова конкуренція, а конкуренція монополій і олігополій.

Проведене дослідження дає підстави для висновку, що процес планування і виробництва суспільних благ було і залишається прерогативою державного регулювання. Важливо, щоб держава як суспільний інститут забезпечувала баланс інтересів у суспільстві між ресурсами, громадянами та їх потребами. Безумовно, провідна роль у створенні стимулів для зростання суспільних благ відноситься до бюджету та бюджетної політики, що дає можливість глибше розкрити функціональне призначення держави та її роль у житті кожного члена суспільства.

Література:

1. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: моногр. / Л.В. Лисяк. — К.: ДНУ АФУ, 2009. — 600 с.
2. Масгрейв Ричард А., Масгрейв Пегги Б. Государственные финансы: теория и практика / Пер. с англ. — М.: Бизнес Атлас, 2009. — 716 с.

3. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика / Пер. с англ. со 2-го изд. — М.: Дело, 1997. — 864 с.

4. Пол А. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус. Экономика / Пер. с англ. — М.: "Издательство БИНОМ", 1997. — 800 с.

5. Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. — Т.2 / За ред. С.В. Мочерного. — Львів: Світ, 2006. — 568 с.

6. Гринберг Р.С., Рубинштейн А.Я. Индивидуум & Государство: экономическая дилемма. — М.: Весь Мир, 2013. — 480 с.

7. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика / Пер. с англ. 11-го изд. — К., Хагар-Демос, 1993. — 785 с.

8. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: курс лекций. — Изд. 2-е, дополн. — М.: Омега-Л, 2004 г. — 584 с.

9. Албегова И.М., Емцов Р.Г., Холопов А.В. Государственная экономическая политика: опыт перехода к рынку / Под общей редакцией д.э.н., профессора А.В. Сидоровича. — М.: Издательство "Дело и Сервис", 1998. — 320 с.

10. Розвиток бюджетної децентралізації в Україні: наукова доповідь / За ред. д-ра екон. наук І.О. Луїніної; НАН України, ДУ "Ін.-т екон. та прогнозів НАН України". — К., 2016 — 70 с.

11. Веблен Т. Теория делового предприятия / Пер. с англ. — М.: Дело, 2007. — 288 с.

12. Аткінсон Э.Б., Стиглиц Дж.Э. Лекции по экономической теории государственного сектора: учебник / Пер. с англ. / Под ред. Л.А. Любимова. — М.: Аспект Пресс, 1995. — 832 с.

13. Олейник А.Н. Институциональная экономика: учебное пособие. — М.: ИНФРА — М, 2005. — 416 с.

References:

1. Lysyak, L.V. (2009), Byudzhetna polityka u sistemі derzhavynogo regul'uvann'ya sotsial'no-ekonomichnogo rozvutku Ukrainy [Budget policy in the system state regulation of social and economic development of Ukraine], Kyiv, Ukraine.
2. Musgrave, R.A. and Musgrave, P.B. (2009), Gosudarstvennye finansy: teoriya i praktika [Public Finance: Theory and Practice], Business Atlas, Moscow, Russia.
3. Fischer, S. Dornbusch, R. and Schmalensee R. (1997), Ekonomika [Economy], Delo, Moscow, Russia.
4. Samuelson, P.A. and Nordhaus, W.D. Ekonomika [Economics], "Publisher Binom", Moscow, Russia.
5. Mocherny, S.V. Larina, Ya.S. Ustenko, O.A. and Yuriy, S.I. (2006), Ekonomichnyi entsiklopedichnyi slovník [Economic encyclopedic dictionary], Svit, Lviv, Ukraine.
6. Greenberg, R.S. and Rubinstein, A.Ya. (2013), Individuum & Gosudarstvo: ekonomicheskaya dilemma [Individual & State: economic dilemma], All the World, Moscow, Russia.
7. McConnell, C.R. and Brue, S.L. (1993), Ekonomika: printsipy, problemy i polityka [Economics: Principles, Problems and Policies], Hagar-Demos, Kyiv, Ukraine.
8. Atamanchuk, G.V. (2004), Teoriya gosudarstvennogo upravleniya [The theory of governance], Omega, Moscow, Russia.
9. Albegova, I.M. Yemtsov, R.G. and Holopov A.V. (1998), Gosudarstvennaya ekonomicheskaya politika: opit perehoda k rinku [State economic policy: the experience of the transition], Publishing house "Business and Service", Moscow, Russia.
10. Lunina, I.O. (2016), Rozvitok byudzhetnoi detsentralizatsii v Ukrainy [Development of budget decentralization in Ukraine], Scientific report, Kyiv, Ukraine.
11. Veblen, T. (2007), Teoriya d'elovogo predpriyatiya [Theory of Business Enterprise], Delo, Moscow, Russia.
12. Atkinson, E.B. and Stiglitz, J.E. (1995), Lektsii po ekonomicheskoy teorii gosudarstvennogo sektora [Lectures on the economic theory of the public sector], Aspekt Press, Moscow, Russia.
13. Oleinik, A.N. (2005), Institutsional'naya ekonomika [Institutional Economics], Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2017 р.